

FRAI BARTOLOMEREN LIBURUETAKO EUSKARA

Bartolome Madariaga edo Fr. Baratolome Santa Teresa (1768-1835) karmeldarraren 1807ko eskuizkribu baten barri emon neban *Bizkaierazko Idazle Klasikoak* liburuan (Bizkaiko Foru Aldundia, 1992, 276-278). Eskuzkribu hau *Icasiquizunac*-en lehenengo zatiaren aurreko idatzaldi edo idazketa bat da, argitaratzeko prest itxia. Izenburuko orria, es-kaintza, hitzaurrea eta topaleku edo aukibidea egilearen beraren eskukoak ditu, baina gainerako guztia beste batek kopiatua da.

1807ko idatzaldi honen ondoren beste eskualdiren bat emon eikion egileak. Kontua da 1816an argitara ebanean testua nahi-koia aldaltuta agertu zala. Izenburuak aurrez-aurre jarri daiguzan:

Jangoicuaren legueco lelengo bost Aguinduben ogueta bost Lecinoe, ta sermoe bat. Aita pray Bartolome Sta Teresa Marquinaco Carmen oinustuco predicatoriac etaraac. Mandamentuben I. Partia. 1807 urtian.

Jaungoicoaren Amar Aguindubeetaco lelengo bosteen Icasiquizunac, Aita Prai Bartolome Santa Teresac Marquinaco Carmen Ortozeco Predicatoriac etaraac. I. Zatija. Biar dan ondo izatiagaz. Iruñean; Rada Alargunaren Liburuguillaan, 1816 urtean.

Izenburuan bertan euskara aldetik aldetxoa dagoela igartzen da. Are gehiago eskaintzak konparatuta: 1807ko datako eskuizkribua Bizkaiko abadeei eskainia da; 1816koa, ostera, "Eusquera errijeetaco eleisaguizonai". Gainera 1807koa bizkaierazko hiztunek ulertuteko modukoa da, baina ez besteek, haren ustez: "Esango dot: Guipuzt-Eri ascotaraco bere ezdala" ("Yracurliarentzat"). 1916koa, barriz, Euskal Herri zabalagorako moldatua: "Verbeetia imini dot neure erricua; daquidana. Eusqueeraco guztietatapaindubeena, ederrenea, ta eztitsubee-na izan ez arren, izan leiteque, Euscaldunen baztar batetibestera, eche guztietan dei egunda, iragota, cer naidaven, onduen zaarrai, ta gatziai aituko deutseena, ta adierazoco deutseena. Alan uste dot. Ta jazoat Naparruan, Quiputzetan, ta Bizcaian eldu nasan lecubetan" ("Iracurliari", VIII).

Fr. Bartolome predikalari kargukoa zan karmeldarren Ordean eta sermoigile ospetsua, ezaguna danez, baita idazle agiriduna bere, 1815ean eskuratua. *Icasiquizunac*-en hitzauurreko lehenengo berbak honeek dira: "Icusiric, Iracurlia, zaria-na zariala, ezdaucazala ceure Eusqueeran, Pulpituan esateco, cer iracuriric, entero guichi baino, gogoratu jatan, cristinauba-ren ERACUTSICO lau zatijac pulpitoti esateco, edo prediqueeta-co *Icasiquizuneetan* imini biar nitubala." ("Iracurliari"). Beraz liburu hau premina bat erantzutera etorren. Honeila ulertu eban Kalagurrik Gotzainak *Icasiquizunac* pulpitotik irakurteko aginduaz (ik. aip. lib. 273, 287-288).

Euskararen aldetik 1807ko testuaren eta 1816koaren artean dagozan desbardintasunak aztertzeari probetxugarri deritzot, alde askotatik. Besteak beste, bizkaiera idatziaren —eta tertzo baten euskara idatziaren— joerak, arazoak eta idazleak emondako aterabideak ikusten laguntzen dau. Sermoilari izanik, jendaurrean irakurteko liburua idazterakoan zer euskara modu eta zelan idazten dauan, jendearen ahoko hizkuntzan oinarritzen dan ala euskara idatzia maila goragokotzat joten eban jomiteko, etab.

Jangoizuan legeco belenzo bost Aplun-
duben osoeta bost lecinwe, ta samore

bat

Aita ^{S. teresa} Fray Bartolome Maryianaco

Camen oinustuko

predicacionac etaniac.

Mandamentuben

I Partia.

1807 urrian.

Artikulu honetako izenburuan "liburueta euskara" jarrita dagoan arren, "Icasiquizunac I liburuko euskara" zehatzagoa zatekeen beharbada. Baino *Icasiquizunac II eta II eta bardin Euscal-errijetaco Olgueeta* (...) liburueta euskara bere ez da sustraiz desbardina eta beraz hemen Fr. Bartolomeren liburuetakoa da euskalki edo herri batzueta jendearen ahoko euskarari, apur bat apaindua izan arren, eta hau da 1807an argitaratu nahi zuen eskuizkribuaren kasua, kontrajarri nahi dana.

Halau, gai hau aztertzeko 1807ko eskuizkribuaren (hemen **ms** izendatua) eta 1816ko liburuaren (**Ic** izendatua) testuak konparatuko deutsudaz, irakurle. Batetik besterako aldaketak norabidea adierazten dauen → zeinuaz adieraziko ditut. Adibideak jartean, hitz bakotzeko bat edo beste baino ez ditut jarriko, leku urriagatik. *Frai Bartolomeren herri berekoa nozunez* (Bizkaiko Etxebarri, Markina-Etxebarri izenez ezagunagoa), nire ezaguereaz baliauko natxatzu hemengo eta oraingo formak aitatzean. Baino, lehenengo eta behin, 1907ko testua bere argitaratuko dala iragarri deuskue horren prestaztzaile Markinako Aita Karmeldarrak, eta, nire aspaldiko gogoa bere bazanez, pozik hartu dot barri hau. Hona hemen zergaitik,

1. 1807ko eskuizkribuaren balioak

1.1. Herri-euskara, euskararen historia, are euskal fonetika historikoa aztertzeko gaiak eskaintzen ditu. Izan bere, bizkaieraz erabilten diran hitz eta aditz forma —zahar edo ez hain zahar— ustez interesgarriak ditu. Batzuk Markina aldean oraindino entzun daitekezanak dira. Gero, argiraturiko liburuan baztertu egiten ditu honeetariko batzuk. Adibide batzuk jarriko ditugu ordena alfabetikoan, berbok azpimarratuaz:

ms 250 eurac palagueetia, ta aboneetia (*abonau* aditza oso erabilia da, Azkuek, garbizaletasunagatik edo, ez dakarren arren; Ic.en bere badarabil, serm. 15, baita *abonuba* bere; ms 283 Ezdozu pensaubiar, nic aboneetan ditudala alperrrac—>Ic 262 nic lecu emon gura deutsadala alperrrijari); ms 90 Beste

batzuc eureenez dira alegueriac, ta alegueriac gura ditubee lagunatz bere; ms 242 Ez nas cansauco, Ciceronen (...) erreguelac gordeetan aldija onetan; ms 255 *aurra zuaz lagunequin* esanda,—>Ic serm. 21 zuaz esanda; ms 222 berbeeta bigunagaz, eta claecija arguijagaz—>Ic 199 verba umildiac, ta lotsa ona; ms 206 cuidado eguiteco, ms 232 cuidado eguiten ezpadeutsee; ms 232 cuidado euqui; ms 173 Curiaren escubetan (Etxebarriko zahar batzuek nire ume denporan erabiltzen eben hitza); ms 186 Esan dot au guztiau, dianoc jaquindaizun; 63 noberac edu—>Ic; ms 64 enpaduba emoten daven vicioj inpameric ezdauqueen cristinaubac; ms 196 Ez ordu erdijan, ez ordut betian, ez goxetijan bacarric; ezpada goxeti arratsera da zapatuba—> Ic 181 ez ordu erdi bat, edo ordu bete bat; ms 235 beti gose isquia (Azkue, 'un poquito, cosa insignificante'); ms 93 gorpuz divinua meztituteco; 87 upatei, edo bodega; ms 203 Beti pelienda baten vizi biar dau (...) pecatubaren oitura chaa-rrac pentcieta; —> Ic 210 bera da (...) arerijuen tiroric gueijen, (...); ms 205 pelleburuben—> Ic 211 peligruben; ms 223 pelleburuban—> Ic 200 peligruban (aldaketa bera sarri); ms 163 Berbaan berbaan Demoninua, Diabruba...purijaz, edo chancheetan bere esatia,...(Ic. eta Olg.-n bere erabilia); ms 284 Alperra (...) da munduban sobrauba, inoren icerdijagaz mante-nietan dana; ms 70 Verdigu—>borregu (baina Ic I 58 verdigu-bac); ms 68 zaintutendau (=Ic zaintu, -ten...).

1.2. Markina aldeko fenomeno fonetikoz beterik dago 1807ko eskuizkribua:

1.2.1. Bokalarteko -b-, -d-, -g-, -r- desagertzen da (ik. Ic-eko aldakuntzez mintzatzean).

1.2.2. Bokalei eta kontsonanteei dagokiezan aldakuntza fonetiko batzuk: ms 174 Nic daquidanez beintzet bai; ms 71 ez burdiniac, ez caltzaidubac; ms 168 erreminta quintzaraco—> Ic 156 erramientaguintza; ms 87 estamangu; ms (izenb.) Aita Pray Bartolome (...) predicatoriac etaraac—> Ic ateraac (ms etara—>Ic 1816 atera, beti); ms 257 gaztina (Markina inguruko for-

ma); ms oan (beti)→Ic orain; ms 54 oangua→ Ic oraingua; baina ms 79 oraindino; ms 65 Paresijo (baina 65 Palacijo).

1.2.3. Herri fonetikako laburdurak: ms 87 janeizu, ta eraizu, neure maitia, naicua eguin artian; ms 270 ¿Ta bago au baño condecinoc inpamiagoric, edo prestubezagoric guiza arteraco?. (Ik. beherago zelan Ic-en fonetismoak baztertzen diran).

1.2.4. Bokal bituak, azentu grafikoa, eufonia bokalikoak, f/p, J grafema, txistukari eta txetxekarien grafiak, i ondorengon, I irudikatzekoak, grafia etimologista eta kultistak, v/b...ik. ai-patu liburuan. Alderdi batzuetan gaurko itxura handiagokoak dira eskuizkribukoak, normalagoak eta irakurketa arazorik sortzen ez dabeenak. Adib.: ms 32 osterantzian→Ic osterancian; 1807koan arrunki *vitzitza* → Ic *vitzitza* eta horrelakoak; bokalarteko -z- → -ci-: ms 33 vizitza→Ic vicitza.

1.3. Idazkera fonetistagoa dau 1807koak. Hitz-andanen arteko lotura eta etenak ahozko euskaran egiten diranen antz handiagokoak dira 1816koak baino: ms 48 Bildur izan biardogu pecatueguiten. Orobak ez+ b-, d-, j+: ms ezpaleutsaz, etab. (ik. Ic-en aldakuntzak beherago). Honek ez dau esan nahi 1807ko idaztaldian Fr. Bartolomeren idazkera guztiz fonetikoa danik edo jendeak berba egiten eban moduan idazten ebanik.

1.4. Morfologia aldetik 1807an forma zahar eta jatorrak erabiltzeko joera ageriagoa dago. (Ik. 1816ko aldakuntzak. Gramatikako forma jakingarriak.).

Izenordain jakingarriak:

—*Bat na(b)i bat* (?) izenordain zehaztugabea (=bat edo bat, baten bat): ms 293 leenago esan dirian bost erregeuletati baten, nai baten tertcijora elduartian, eraaten badau edoceinbere arda genero→Ic 274 esan dirian tertcijuetai batera, nai beste batera, bere errazoia, edo gorputza ecarteco duina arda, edaten davenac.

— *Zer edo zer / zerbait* + iz. Lehenengoari dagokiola, Euskaltzaindiaren gramatikak dino *zer edo zer* beti izenordaina dala eta ezin dala ondoan izenik jarri (61. or.). Baino Fr. Bartolomek bestera bere erabiltzen dau, 1807koan behintzat: ms 199 *Cer edo cer obra oneen batzuc gueijago eguin biar dira jaidomeequetan*; ms 156 *cerbait promesagaz oprecietan ja-cuenian*. (*Zer galdetzailearen ondorengo izena normala da, ostera: ms ce ondorenguac isteen dituzun munduban*).

— *Zetarako bit (bait?)*: ms 193 ceteraco bit (sic) eraotzi doscula—>Ic 179 *cerbaiteraco eragotzi eutsula*.

Determinatzialeak:

— *Dirianak* zenbatzaile orokorrak: ms 52 (2 aldiz) *dirianac* daucaz= Ic. Forma zahar erdi-biziak Markina inguruau, nire amari entzundakoak.

— Erakuslearen aurretiko hitza artikuluagaz, Forma arraroak dira (nahasketako idazkeran?); ms 142 *echia á, persona á, jocua á, ta ardaua dala medijo*—> Ic. 113 *Ardauagaz, jocuagaz, pe-catuco echera juanagaz, ...*; ms 184 *meza erdiá á entzuteco*—> Ic 170 *Mezaric erdiá baino entzun ezin davenac*; ms *¿Cec eguiñ dau báda triscantza andija au ceuben seme alabeetan?* Forma arraro bat: ms 161 *Ta aldi estuba á irago deinian*; baina ms 162 *egun á irago ezquiero*.

— Adizki forma zaharrak. Adib.: ms 214 *seme alabei bost sei urtera eldu ditezaneti* aurrera...—>Ic 192 *umiai bost sei urte ditubeenet iaurrera....* Baita adizki trinkoak *zerbait gehiago era-biltzeko joera* (1816an *ulerterraztasunagatik edo kentzen ditu batzuk*).

1.5. Hiztegiari dagokionez:

1.5.1. Jendearen ahoko hizkune edo esanera eta adierazpi-deak, honeetariko zenbait Ic-ek ez dakartzanak (maila apalekoak edo diralakoan?). Batzuk adierazpide arruntak, hitzez hitz jasoak; beste batzuk irudi bidezko mintzairari dagokiozanak, eta danak bere adierazkortasun handikoak:

ms 81 zurico erre bat, edo maravedi urdin bat irabazteco, izardija, barautsa, ta arrastaquia darijola davilela, gcer esango guenduque à gaiti? Zoro garbija ala, esango guenduque; ms 87 erdu guazan, id. ms 87 erdu neure maitia, laster guazan ibilte-
ra; ms 61 baña oraindino ez davee merecietan, Santa Teresa, ene Amac dinuan leez (1), zapatapeco simaurrac baño estimacione gueijago, Jangoicuaren beste ondasunequin bat eguiñezquiero; ms 149 Guzurragaz juramentu eguiñezquiero barre eguiteco badabere, lasto batec edu importa ezpadau bere, beti da sacrilegiozco pecatu mortala—>lc. 132 esaten dituzun errazoioc, lasto bat balijo ez deutsubeenoc; ms 225 bestiac diadar gogor bategaz sardaguija, eurac esan oidaveen leez, sartceen deutsa; ms 252 Gurian doctrinia bere icasibiaco da alacoenbaten, esatia (...) Ezda bada gurian aspaldijan inor conpesetan bere izan, nosic beñecoen baten esatia; ms 259 Chacurrac entzun ezin leizan errazoiac, lantzian, lantzian esatenbadotsubez; ms 265 Ascoc esan leije: onan vizi baño, illda egon oba da; ms 270 Eurac esan oidaveen leez: Nic ocasinoia emon ezquerro, inori bere ez parcatu; ms 270 Batzuc uste davee, ta esanbere eitendavee: lapurra ezzan guztia dala lagun ona, (...) à gaiti esatendavee: guizon ona dala, prestuba dala, guiza artecua dala, tentau ezquiero oquerra dala, baña osterantcian on ona dala.

Adierazkortasun handiko konparazinoak, 1816koan ez datozanak: ms 282 Ojala pensauco balebe, gorputzeco indarrac diriala, egun sentico lino loria leez!—> lc 260 Ojala sinistuco balebee (...) prendaric oneena, ta entzuteric estimaubena; ms 285 Beti gueijago baño, gueijago naileuqueenac. (...). Jaateco guzia copaubaten iruntsi guradaven chacur gosia leez.

Adierazpide batzuk jatorrago eta hobeto dagoz 1807koan: ms 255 zorrian, edo lorrián apaindutenditubee umiac—>serm. 21 (...) edo zorrian apainduten ditubee umiac,

1.5.2. Inprekazinoetan darakusan aberastasuna: ms Itoco al dala; beso bijac igartuko aljacozala; purgatan castauco al dave-

la. Ic-en, ostera, beste batzuk agertzen dira: 144 gozo onic izango ez aldavela; su gaistoc erreco aldavela...Izan bere, 1807ko "birao" edo "esanera ezain" batzuk ez datozi 1816koan: ms 216 *Diabrubori ta, Demoninorita, itoco alasdā, azquenac erango aldituc eta*, beste onaco bidauac seme alabei eguitia, pecatu mortala da.; ms 250 barrabasa, arraijua, *seculacua*, diabrubua, *errementauco aldavela*, itoco aldala...—> Ic serm. 15 *barrabasa, arraijua, diabrubua, vitziric etorrico ez aldala, itoco aldala...*

1.5.3. Hitz berezi edo lexiko teknikoaren aldetik 1807ko eskuizkribuak bere balioetxoa izan leike. Adib. zuzenbideko berba eta adierazpideetan: ms 151 sentencia oquerra; setencia jausi ezkarpeta; ms 152 testigu aurrez autortuteco guzurra esan evana, ta Escribau aurrez paperbat eguna (...), guzurrezko testigantzia emonzan auzijaren, edo querelliaren sentencia jausita, culpa bagacua castigau ezdein. 2º. Testigantza paltsua, edo ondo jaquin bacua emon zan demandiaren setencia jausi bida, guzurrezko juramentuba egunevanac, dauca obligaciona; cleituba galdu eutsanari viurtuteco, ez bacarian, ezkarpeta guztiak jaquin leijen moduban (...). Onezaz ostian, pagau biar deutsaz justicijan egindituban castubac, ta beste guzurrezko juramentuba dala medijo eterri jacozen calte guztiak.

1.6. 1816ko edizioko hutsak salatzeko balio dau batzuetan 1807koak, kopia huts oso gitxi dau eta. Esaterako: ms 35 gauza errezagoric, eta errazuaocoric—>Ic errazuacoric; Ic. I 57 laba gorrijac oztutenean ditu (gorrijac behar dau. Ik. ms 71 Babilonijaco umiac laba gorrijan daucaz erre bagaric); ms 203 Aita Santu Erromacua da, neure entzula onac, Jesu Kristo (...)—> Ic 210 Aita Santu Erromacuaren da (...).

1.7. Edukiaren aldetik.

1.7.1. Etnografia, usadio eta hizkuntzari dagokionez, esaterako. Izan bere, 1807koan usadioen aipamena egiteko joera dago, gero dotrina zehatz aplikatzeko, adibidez olagizonen kausan. 1816koan, ostera, ez hainbeste; baina alkar osatzen da-

be. 1816an kentzen dituan usadio eta hitzen artean, adibidez, baserriko behar edo lanenak dagoz (ms 169). Hona hemen beste pasarte batzuk:

ms 172 Onaco preminaco gauzaac izaten dira, subagaz dauan carabija, edo icaztoija coverneetia, galtceen dauan laboria batceia, asidaven jornada bat eguitia, ta beste onaco popuertzaco gauzaac; ms 173 Usadijua da (...) Usadijua daualaco, jaidomequeetan eguitendira biar modu asco: (...); ms 187 “2^a. Elexan sartcen dirianai, urteten davenai, ta beste barruban dauan gentiari beguira banaan dagozanac. Au jazotenda Vizcaico Elexa ascotan.Ta onetaraco (...). Errenteroen bizitzakondizinoen eta ugazaben jokabidearen lekukotasun balioa dabeenak bere badira (ms 214).

Egileak berak ezagutzen zituan usadioak aitatzen ditu, batez bere berarentzat “txarrak” ziranak. Adib. Ic-en proba eta desafioak, igandean ez zirala egin behar adierazteko. (Ik., ostera, Ic 180, 185. Honeek 1807koan ez dira agertzen). Beste adibide batzuk:

ms 252-253 gurasoak umeari aginduten edo parkatzen deutsana (pasarte batzuk); ms 257 Bada cale aldeetan vizizarianoc umiac alperrerijan aztendituzuna, ta lapurretago bere parcatuteneutseezuzana, gauza aguirija da. Caleco umia baseerriruz urten ezquero, zazpi zortzi urtecua izan arren, nequez echera juango da, edo artaburubat, edo gaztina batzuc (...) oostu bagaric; ms 269 Burrucarijac, maquilacaarijac, ta ocasinoetsubac pecatu eitendavee; ms 271 alaco ocasinoetsubac, maquilacaarijac, castalarijac, jocolarijac, auzilarrijac, echia zorrez beteta (...) erijaric erija, traturic tratu, probaric proba, tabernaric taberna davizanac; ms 278-282: “indarrac proveetan davizanac”: “probeetako desapijuac eta temaac”, “¡Ojala pensauco balebee ondo, erri oneetako indartsu panparroiac, ce cleitu ederra euren burubai eguiten deutseen guiza arteraco alaco vanidadezko desapijuequin!”—> Ic 260 “Ojala lotsatuco balira indardun, ta jaatun vanidadetsubac onaco entzunaquin”. Ohar bedi adierazkortasunean galdu egiten dauala batzuetan 1816ko testuak.

Edo gizartera begira eginiko oharretan. Adib. ordien gizarte arazoetan: ms 294 Auzuac ezdavee ordiric gura izaten importa daven gauzataraco. Errijac bere ezdeutsa ardauan jausten dan guizonari, entzutia daucan opicijoric emoten, nora ezian, edo suertian baño.

1.7.2. Datu baliotsuak emoten ditu egilearen idazlanen kronologia finkatzeko, baita balio autobiografikoa izan leikeezanak. Alde batetik, bost bat aldiz gitxienez aitatzentzau "diversiñonien doctrinia" erakusten dauen liburua (ms 159, 175, 218 (bi aldiz), 228. Beraz 1807 inguruko lantzen ziharduan gero *Olgeeta* (1816) izenez ezagunagoa dan liburua.

Gero, sermoia bere aurretikoa dala adierazten dau: "icusidot sermoe au escribiduta" (ms 262). Hain zuzen bere, gurasoen eginbeharra predikatza eginkizun premina larrikotzat ebala dinosku: ms 241 "ocasinoe guichi galdu ditut neure sermoietan, gurasuen obligacione andija, edo nausija eracutsi bagaric (...), dendatunas, gurasuai cer eguna biardaven esaten".

Azkenik, autoritate eta honeen idazlanen aipamenetan uga-riagoa da 1816koa baino. Liburuan "Ene Ama Sta Teresa"renak, adibidez, kentzen ditu, batzuk behintzat (ms 210).

2. 1816KO ALDAKETAK

2.1. Edukian

1807 eta Ic-eko testuak konparatu ezkero ohargarri da Ic-ekoa luzeagoa dala, askotan naharoagoa; pasarte batzuetan, osteria, luzeagoa da 1807koa (adib. ms 106). Ic-en hobetzen eta zehazten dau aurreko idaztaldi(eta)koak, eduki nahi azalaren aldetik. Berridazketa osoa da, nahiz eta aurreragoko testu(ar)en edukia eta ordena -gehienean- gorde. Ze, nahikoa desberdinak dira pasarte askotan. Sermoiaren izenburua bere aldatuta dator, eta 1807koak amaian dakarren bertsoa barik ("Gurasuac jaquin biardavee, / Chit ondo daveela merecidu, / Umiac gaisqui aziezquero, / Ysilic egon, ta padecidu.").

Autoritateen aipamena aldatu egiten dau batzuetan (ms 260 Arbiol). Etsenpluetan bere aldetxoa dago: batzuetan 1807koak badakar eta Ic-ekoak ez (ms 261), beste batzuetan alderantziz.

1807koa moral aldetik estuagoa da 1816koa baino: adib. ms 213 Pecatu mortala eguiten davee gurasuac...—>Ic 189 Deungaro eguiten davee gurasuac, (...); ms 219 Senarrac emaztiari istia alaco jantzia, pecatu mortala da.

Aztertu daiguzan 1816ko aldaketak euskararen aldetik.

2.2. Forma osoak

2.2.1. Bokalarteko -b-, -d-, -g-, -r- barriro eraikitzen dau: ms zein—>Ic cedin; ms atseena—>Ic atsedena; ms 95 (3) izan della—> Ic 75 izan dedila; ms 13 pecatu eitia —>Ic pecatu eguitia, baina ms 37 utseguite; ms lei—>Ic legui; ms dauala—>Ic daguala; ms 17 Euzquijsa—>Ic eguzquijsa; ms -raño—> Ic -raguino; gehienean ms erain, baina ms 145 jaquin eraguin; ms 193 eraotzi—> Ic 179 eragotzi; ms 247 orraitino—>Ic 12 orregaitino; ms 259 jaurteiten—>Ic serm. 26 jaurteguiten (Azkue, Dicc. Añ. *jaurt egin*; egun Markinan *jaurti*); ms cian—>Ic cirian; ms 54 eichijan—>Ic erichijan; ms 194 deichon—>Ic derichon; ms 250 jocolariinbatec—> Ic serm. 15 jocolariren batec.

2.3. Begietarako idazkera

1807ko idazkera fonetistagoa da; Ic-ekoia, begietarakoagoa. Adib. ez+ b-, d-, j: ms ezpaleutsaz—>Ic ezbaleutsaz; ms 77 ezpalego bere—> Ic ez balego bérē; ms 111 emoten ezpadeutsazu—> Ic 90 emoten ez badeutsazu; ms 145 ezda, edo baida, esatia—>Ic 119 ez edo bai esateko; echacuen garbatuco—>Ic ez jacuen (...).

Loturik ala bereiz idatzi aukera egiterakoan bere ikusten da hori: ms 84 biardotsula—> Ic 67 biar deutsala; ms 91 naidavenac—>Ic 71 gura davenac; ms 96 ceñetan eracustendan—> Ic ceinetan eracusten dan; ms 110 ezdeutsat nic inoribere gachic

gura—> Ic 89 (...) inori bere (...); ms 215 Orida, milagruac Jangoicuari escatutia—> Ic 192 Ori da (...); ms 215 Lelengo lecinoian esanda cerbait gauza onen gañian—> Ic 192 Lelengo icasiquizunian esan da (...); ms 245 *bai zeubere Elexa zalia izan zarata, ta.* Edo ahozko hizkerako formak ala etimologiazkoak hautatzerakoan: ms 266 noberac—> Ic 240 nor berac.

2.4. Fonetismoak baztertu

Bokalismoan:

—i, u ondorengo bokalei dagokiezanan: ms 37 cietzen—> Ic ciatz; ms 51 bere cauten—> Ic berecautan.

—-au, ei diptongoei dagokiezanan: ms 55 Ordu laaren (Elgoibar alderuzko Etxebarritarrei entzuten neutsena); baina *lauren* bere badakar—> Ic Ordu lauren; ms erinda—> Ic ereinda.

—Bokalen arteko alkar kutsatzeari dagokiozanak: ms 95 Ez da erre...—> Ic 75 Ez da erraz; ms 190 erreztzo—> Ic 175 errazzo; ms 220 achaquijan—> Ic 196 achaquijan.

Kontsonantismoan:

—-r—> -d-: ms 81 ura eraaten—> edaatera; ms 217 autsa eraic diabrubia—> Ic 194 Autsa, edaic diabrubia; ms 239 iruna—> Ic 1 iduna (Mogel-ek eta legez).

—Beste fenomeno batzuk, herri euskeratik euskera idatzira eginkiko jauzia aditzera ematen dabeenak: ms davizan—> Ic daviltzan; 59 ms biaco—> Ic biarco.

2.5. Aldaketak morfologian

2.5.1. Izenordainak:

—*Bata bestea*—> *alkar*: ms 101 bata bestiaren projimuac—> Ic 83 alcarren lagunac; ms 109 bata bestia ameetia, ta alcarri lagundutia—> Ic 89 alcar ameetia, ta alcarri lagundutia.

2.5.2. Izenlagunak:

—Herri fonetikari darraikozan forma nahasgarriak baztertzen ditu Ic-ek. Adib. genit. sing. *-an*—>*-aren* : ms Jangoicuan—>Ic Jaungoicoaren; ms 9 naturalecian—>Ic naturaleciaren. Edo ms daquijenac—>Ic daquijanac; ms 31 bigunauequin—>Ic bigunaguaquin.

2.5.3. Izen sintagmaren kasuak:

—Dat. *-ei* / *-ai*—>*-ai*, literatur gipuzkeran legez.

2.5.4. Aditza

—Adizki jokatugabeen formak: *-etan/-tcen*—> Ic *-du+ten*, *-tu+ten* batez bere partiz. -du, -tu dabeenetan, ez hainbeste -au dabeenetan. Ic-en -tutene hobesten dau, nahiz eta bere euskeran edo amarenean (Elgoibarkoa) edo Eibar-Elgoibarrera hurreratzen diran tokietan -tzen esango zan, gaur legez: ms 119 Parcatcen ezpadeutsazu—> Ic 97 Parcatuten ez badeutsazu.

—Laguntzailearen erroaren aldaketa formak: *euts-* erroko aditz laguntzaileko formetan (*d)o*)—>(*d)eu* gehienean edo sarritan: ms dotsut—>Ic deutsut; ms 127 zuri eguin otsun; ms 41 emonoscun—> Ic emon eutscun (Kapanaga, Kardaberaz, Mogel, Fr. Miguel de San Franciscok bere (*d)eusc* -). Batzueta, ostera, ms deusc-, deuts-: 70 buruko ulebat bere quenduco ezdeustee—> Ic (...) ez deutsee; 77 ms zor deutsee; ms 186 emotendeutsala.

2.5.5. Adizlagunak. Kasuak:

— soziat. pl. *-ekin*—>*-akin*, literatur gipuzkeran legez. Fr. Bartolomeren aukera, soziat. pl. -ekin edo -akin erabiltzekoa, bere amaren ahoko euskaran edo Markina aldekoan bezala, bizkaiera idatzian bakarrenetarikoa da (Mogeldarrek-eta *-acaz*). Sing. *-agaz* 1807 eta 1816an.

—Batzuetan *-az*—>*-agaz*: ms 39 ezauberaz eta advertenciaz—>Ic ezauberiagaz eta advertencijagaz.

—(r)entzat / -rentzako—> -(r)entzat, adib. ms 52 guztiac eta gueijago daucazala Jangoico maitiac zeubentzaco, ta niretzaco—>Ic (...) zeubeentzat, ta niretzat; ms 76 beretzaco—>Ic beretzat. Aldaketa sistematikoa da.

—-ric—>-di, -ti gehienean: ms 248 Aric ona—> Ic serm. 13 Andi ona; baina Ic 147 verba biric baten dauque auan maldecionia.

Beraz forma zabalagoak aukeratzen ditu. Adib. ms 196 obetuago—>Ic 181 obeto; ms 218 Ta esango da oraindino clarubago, diversinoeco dotrinia espliquetan danian. Artiatarño ez aaztu Cristinaubac; —>Ic 194 (...) -n artian. (Mogelek bere erabiltzen dau 'artietan', mendialdeko baserritarrei oraindino bere entzuten jaken moduan).

2.5.6. Juntagailu aldaketak:

Juntagailu hautakarietan: cein...cein...—>nai...nai . Ia beti jazoten da aldaketa hau. Adib.: ms 101 cein urecua, cein urrinezua, cein adisquidiac, cein arerijuac, —>Ic 83 nai...nai..nai..nai.

2.6. Pluraleko 2. perts. zaharra, ezaugarri iraunkorra.

Bai 1807koan eta bai 1816koan Fr. Bartolomek pluraleko 2. pertsonako forma zaharra erabiltzeko ohitura dau, jarraikia da horretan. Egilearen denporan eta bere inguruau bizirik eta zabaldurik egoan forma. Adibideren bat edo beste: ms 63 ceubei sarri entzuten jatzun gaucia da—>Ic ceubec esan oi dozuna; ms 81 Icaratu zaitez Cerubac eta birrindu zaitez Ceruco atiac—> Ic 65 id.; ms 18 Azi zaite, ta gueitu zaite—> Ic Azi zaitez, ta gueitu zaitez.

2.7. Gramatikako forma jakingarriak, aldatuko ez dituanak

Ondorengo forma honeetariko batzuk ez dira Euskal-tzaindiaren gramatikan agertzen (*Euskal Gramatika Laburra*:

Perpaus Bakuna, Euskaltzaindia, 1993), 1807ko beste batzuk legez (ik. 1807ko eskuizkribuaren balioak). Baino jakingarriak dira, baita euskararen batasunaren aldetik. Gramatika kategoriaka aipatuko ditugu.

2.7.1. Izena: bizigabetzat hartzan ditu *mundu, arima, guiza arte*: Ic. 125 calte icaragarrijac dacaz bai arimaraco, ta bai munduraco.

2.7.2. Determinatzaleak:

—Artikulurik ez (vs -a artikulua). Hau da, izena zehaztugabe, zehazteko preminarik edo interesik ez dagoalako. Gauza ohi-kokoa, arruntak egitea adierazi nahi danean izenak ez daroa artikulurik. Hitz alkartuen itxura dabee eta batez bere aditz jakin batzuekin erabiltzen dira (egin, izan...). Izenkian oinarritzen diran izen alkartu arruntak lakoak dira. Ugaria da erabilera hau gure egileagan: ms 48 Bildur izan biardogu pecatu eguiten; ms 130 pecatu erain gura deutsa; ms 118 on izateco asco dala (...) euquitia; ms 133 ¿nos eguin biardan juramentu—> Ic 107 ¿Nos juramentu eguin biardan?; ms 130 biurtutenean diriala, on izatera; ms 159 Prómes eguitendau,urrengo zapatuban meza entzutecoa; bada aldaijala mecia entzuten ezpadau (...).

Batzuetan artikulurik ez ala -a artikulua erabili zalantzan dabil egilea: ms 170 pecatu mortal eguiten—>Ic 157 pecatu mortal eguiten; ms 171 ez da errezz, zucen jaquiten, ceinbat minuto biardirian, pecatu mortal aiteco. Ezdaquit, cristinaubac, ¿nor izan leitequian ain atreviduba, jaijeguneco biar puscabat gaiti, pecatu mortal eguiteco arriscu andi onetan.

—Erakuslea izenaren eskubian sarritan, beste batzuetan ezkerrean eta eskubian: ms 127 icusi bere ezin dozula projimo a; ms 186 Esan dot au guztiau, dianoc jaquin daizun; Ic. 212 ¿Ceinec munduban, bestec eguin eusquezun a mesedia? ¿Ceinec bestec emon eusquion (...) a baquia?. *Guztigaz*, ezkerrean eta eskuman: ms 218 Cec eraitendau au guztiau?; ms 168

Biar genero oneec guztioc. Batzuetan aldatzen dau: ms 95 au guztiau—> Ic 75 eguija oneec (ohar bedi jendeak egun '(h)onek egijak' esango leukeala).

—Erakusleen kasuen formaren oinarrian absolutiboa (eusk. batuan *bon-*, salbu absolutiboa). Hau bizkaieraren ezagugarrietatik bat da: ms 31 augaiti—> Ic au gaiti (ez *onegaiti*); -ac gaiti: ms 102 zucen ez daquigunac gaiti; ms 179 Orregaiti esaten da—> Ic 164 Au gaiti (...).

—*Guzti* zenbatzaile orokorraren aurreko izena artikulu eta plurak markakaz: ms 60 Basuac guztiac; ms soluac guztiac, echiac guztiac, Palacijac guztiac, ta Erreñubac guztiac beriac ditu= Ic 48; ms 106 Jesu Cristo gueure Jaunaren Pasinoe santubagaz lotuta dagoz diabrubac guztiac; baina ms 153 calte guztiac.

—Determinatzaile zehatzugabe batzuk ondorik 'bere' dabee: *edozein bere, inoren bere*: ms 134 edoceinbere modutaco curutzia (baina ms 134 edocein da asco); ms 66 iñoren bere preminaric; ms 70 ezdaucagu cetan bildurric euqui inorenbere. Baieztapen adierazpenetan: Ic. 113 inundibere aldedilla.

—Galdetzaile batzuen formak: *zeinbat?*; *zeinek...bestek?*; Ic. 199 ¿Ceimbat...?; Ic 212 ¿Ceinec munduban, bestec egui eusquezun á mesedia? ¿Ceinec bestec emon eusquion (...) á baquia?

2.7.3. Adizlagun gisa erabilitako izenordain edo determinatzaileak.

—*Asko* forma zaharra (= 'nahiko(a)': Ic 174 ascodan bairric. *Naicua* bere badarabil.

—*Bapere*, adizlagun gisa erabilia, adjetibo, adizlagun edo aditz bati dagokiola: ms 70 Errazoi au bapere contuba etara ezquiero...; ms 172 bapere entzutia dauqueen Maisu guztiac edaten davee;

2.7.4. Izenondoa.

—*Gitxi* adjetibo funtzioan (= txiki); ms 70 gauza guichi bat baiño ecin leijonari, ...; ms 117 gauza andijan bada, izango da-

la pecatu mortala; ta gauza guichijan bada, pecatu veniala; ms 149 Ta ceinbat gauza guichijauaren, ta utsauaren...; id. ta gauza guichibat gaiti, utsa gaiti; ms 160 Gauza guichibat luzatutia; gauza gichi bat : ms 163. Orobak Ic-en, eta Olg. (eskaintz. opa deutsedan prutu guichija)

—*Tristia* (=gaixoa, (giza)gajoa): ms 36 ¡Oh, pecatari tristia!, ms 65 chavola baten dauan iquezguin pobria—> Ic (...) iquezguin tristia; ms 95 pecatu mortalian dauan triste errucarriagaiti; ms 111 cer balijo deutsa pobre tristiari —> Ic 90 (...) pobriari; ms 149 ¡Oh, juramentu guin tristiac!—> Ic 121 ¡Oh, Juralari paltso tristiac. Egun ez da asko entzuten Markina aldean, nahiz euskaran oso zabaldua dan Iparraldean, eta Zuberoan oso erabilia (adib. *Kattalin tristia!*; edo *Gaixo tristia!*).

—Superlatibo forma ugariak (*entero, chito...*): ms 63 entero lauba da; Ic. 142 ichusijeen artian entero guztiz ichusija; ms 63 chito asco; 69 chito gauza ona, ta estimauba dana—> Ic chito asco nai oidogula; ms 1807 *acabauba; ondo* + adj.: ms 93 ondo pobria topauco dau Jesus ogui pusca baten ichuraan; ms 173 premina guztizco bat ezpadago; ms 180 guztizcua, ta despeida bagacua. Lehenengo biak Markina aldean bere zahar-as-paldikatuak.

2.7.5. Izen sintagmaren kasuak

—Ergatibo mugagabearen erabilera ugaria: ms 88 serbidu, ez esposoc esposaric,...ez semec aitaric, (...); ms 287 ¿Ypini lei munducoc demoninuaren ichura aguirijagoric (...)?; Ic. 144 *su gaistoc erreco aldavela*. Baino oso ondo bereizten ditu erg. mugagabea eta mugatua (izenordain batek mugatua): Ic. 156 ez ceure semiac, ez alabiac, ez crijadubac, ez crijadiac, ez alemaniac (=berdintsu ms).

—Datibo mugagabea: Ic. 214 ez deutsee parcatuteneuren miin gaistuagaz, ez zaarri, ta ez gazteri, ez sendori, ta ez argali.

2.7.6. Aditza

—Laguntzailearen forma zaharrak agertzen dira, ia berak ms eta Ic-en: Ic. 194 jazo zatequian, gachic ez opa izatia bere umiari; ms 78 ¿Ezin eguin euquian Jangoicuac, gu eguin guinduzan lecuban, arbola bat,...? (...), ezin il guenduquezan amaren sabelian guengozan lecuban...? (hark gu); 66 urtu zaite albadaizu bere amodijo santuban!; ms 294 Ardaua aora darioanian ustedau (...) artcen davela eztija, ta sabelian sartu daijanian, bieztuna, ta berenua da. Azken forma hau oraindino bere erdi bizirik, Etxebarrin behintzat.

Honeetariko forma zahar batzuk errazago, ulergarriago eta zabalagoetara aldatzen ditu Ic-en: ms 161 Onaco promesic gueijenac izatendira, gachac jodaizanian, estu estuban arinarin ga, ta ondo pensaubagaric eguiten dirianac →Ic 137 (...) gachac estututenean bagaitu (...).

—Adizki trinkoak. Adibide batzuk: (ikusi): ms 178 ecuseen →Ic 162 ecutseela; Ic. 109 dacustan; Ic 185 Dacutszu bada cristinaubac, cer dirian domeeca, ta jaijac (sic, adizki trinkoa perpaus hasieran); Ic. 155 Dacuscuna; (egoki): Ic. 156 jagocunez; jagocuela; (jarraitu): Ic. darraicozan; (eutsi): Ic. 221 Alcarri dautseez bitzuben eguin biarrac; 223 lapurreta chiquijac alcarri badautsaz, eguiten davee pecatu andija; Ic. 149 alcarri dautseen; (joan): Ic. 150 Bijuaz; (erion): Ic. 212 izerdija darijazula; (eritxi): ms 269 Medicubatec deichon erremedijua. 1816an gitxitzen ditu, ulerterraztasunagatik ausaz: ms 250 ceure umiac daantzubela →15 entzuten deutsula.

2.7.7. Aditzondoak:

—*Nosbaitako baten*: ms 163 Nosbaitaco baten (=noizbait);

2.7.8. Deklinabide atzizki elkartuak:

— *-an+go*, oso ugaria: Ic. 116 orduban ordubango juralarijac; Ic. 122 Orraco ceubeen verbaan verbaango oiturazco juraumentuboc; Ic. 158 jaijan jaijangua, edo sarritacua bada; Ic 174

guere astian astiango, edo sanjagoco eguin biar altu; Ic 177 urtian urtiango domeequetaco. Fr. Bartolomek oso maite dau egitura hau.

— *-agaz+ko(a); -ekin+go(a)* : ms 70 agazcua ez galtceia-ren; Ic. 185 ordu erdi baten meza bat prisaca entzunagaz, egungo dogula Jaungoicuagazcua?; Ic. -equingua eguin (ms 1807 legue guztijagaz cumplietanda) (=Iparraldean -ekilakoa egin); Ic. hitzaur. X Jesu Cristo, gueure Jaunagan sinisturia, ta ari darraicon guztia, dan leguez chito barrija Eusqueriagazco; gueure cristinatzaco gauza barri ascoren icenac bere barrijac dira.

— *-tara+ko(a) (k)*: ms 30 modu ascoraracuac, 32 iru modutacuac (=Fr. Miguel de S. Fco).

— *-tzat+ko(a)* Ic. 56 bada gueure adisquidetzatcua (...) enterro maite dogu;

— *-rik+(a)+ko* : ms 229 Ysilicaco ezcontzeco herbiaren gañian esango da cerbait gueijago;

2.7.9. Posposizioak

— Forma zahar bat, Fr. Bartolomek bietan darabilana: ms 205 Jangoicuagaz gueure arteco baquia eguiten daveenac—> Ic 212 pecatarijagaz Jaungoicuaren arteco Baqueguinac;

2.7.10. Juntagailuak eta juntadura

— *Nos...nos...zentzu distributiboan* (=batzuetan...beste batzuetan...): Ic. 155 Nos ocasinoia, nos joco gaistua, nos ordiquerija, nos desonestidadia, nos escandaluba.

— Aurkaritzakoak: 1807koan *ez...beste gauzarik/besterik ez-pada...; ez bacarric...ece/ezpada, (baita)...bere*; X *batno beste gauzarik*; X-ek *batno bestek*; X-i *batno besteri* hurrenkerako egiturak: ms 133 ezda beste gauzaric, neure entzula onac, ez-pada (...); id. 108; ms ez da beste gauzaric promes egutia; ez-pada noberac (...); ms 279 ez bacarric...ece, baita...bere; ms 274 Ez bacarric...ezpada baita....bere; Ic. 174 *(Ta ce pensaqui-*

zun dala au, uste dozu, neure entzula onac? Ez besteric ez boda, jaquitia (...); ms 30 Mandamentuba, edo mandamentubac ez dira beste gauzaric... ezpada...(numero komunztadura hemen pluralean); ms 218 *¿Cerdira aubaño, beste gauzaric, orraco comedijac, Erromerijac, plazaac, saraubac, eta viguiraac?* Baña ezda oan denporia onen gañian berba eguiteco; ms 88 belaarrijac ondo garbituta dauqueezan arimaac, baño bestec ezditubala...; ms 156 *Jangoicuari baño besteri echacola votoric, eta promesic eguiten—>Ic 128 Jaungoicuari berari bacarric eguiten jacobala (...).*

2.7.11 Mendeko perpausak

— Osagarriak: -la / -na bai 1807 bai 1816an (Ic-ei dagokienez puntu hau aztertua dau P. Altunak, *Euskera*, 1980 ing.). Orobak ez + aditza...-la/-na. Numero komunztadura, singularrean: ms 102 Pecatu mortalian ildiriala, zucen ezdaquigunac gaiti, ondo pensau biardogu,...; id. ms 102 Pecatu mortalian ildiriala, zucen daquigunac, ceintzuc dirian Escritura sagradubac, eta Eleisa Ama Santiac ainzat eracusten doscuzanac, (...).

2.7.12. Hitzordena:

— Ezetza adieraztean ondorengoko hurrenkera agertzen da bai 1807 eta bai 1816koan: adizki nag.—ez—adizki lag.: ms 225 bestiac arpeguiera on bat secula eracusten ezdeutsa; ms 211 Intencinoe chaarric euquico ezevan Semiari gach eguiteco Zenovio Santubac; ms 258 ardura ezdeutsee (...) penaric artceen ezdavee. Orobak *ez-en* ordez *ezin* badago. Galdetzailearen ondoren eta aditzaren aurretik hitz edo hitz andana bat joan daiteke: ms 266 intencinoe chaarbagaco erijotzac nospecatudirian jaquiteco.

—Konparazino juntagailua (baino) amaieran. Ugariak dira edo sistematikoak, are 1816an: ms 280 Bada inoc bere ezdauca indar gueijago, ez guichiago, Jangoicuac emondeutsan baño. Ikusi baita ms 282, 287 bere.

2.8. Zalantzak eta makurrik

Bat zenbatzailea ala -a artikulua jarri, zalantzan dabil batean eta bestean: ms 64 Guraso pobreen ume bat descuiduan aberatstutuenbada—>Ic (...) umia (...); ms 67 Ego batzuc artuta, egun sentijan iragoten banas ichasuen esquinaraño (...)—>Ic Eguac artuta iragoten banas egun sentijan ichasuen baztarrera-guino (...); ms 82 Bijotz onaren—>Ic 66 Vijotz on baten; ms 90 Aberatsac bere beste aberats bat naijago dau adisquidezat—>Ic Aberatsac bere naijago dau aberatsa adisquidezat.

1816ko aldaketa batzuek ez dabee 1807koa testua hobetzen. Adibidez, generoari dagokion hau: ms 37 legue santuba—> Ic legue santia (baina ms 102 Elesa Ama Santia)

Pertsona izenordainetan forma indartu eta bihurkariak gehiegi erabiltzen dituala dirudi, batez bere 1816koan (adieraz-korragoak bihurtu nahian edo?). Batzueta 1807koak hobeto emoten dabee: ms 67 Cerubetaraño igoten badot, zu an zagoz—>Ic ceu an zagoz; ms 25 Jangoicuac berac artudau carguba, guri bera nordan eracusteco—>Ic (...) gueuri (...); ms 250 jocolariinbatec engañau izango dau zure semia—>Ic serm. 15 (...) ceure semia. Ikus bedi baita ms 25, 38, 45, 66 bere.

2.9. Aldaketa nabarmenak hiztegian: garbizaletasuna

Hitz eta adierazmoldeen garbitasuna, ulergarritasunaren kaltetan ez doanean. Hau da 1816ko argitalpeneko aldaketa agerikoena (1816). Egileak berak azaltzen dau zergaitik era-biltzen dituan herbesteko hitzak, horreek erabili ezean irakurleak ez daualako testua ulertuko, eta dotrina zuzen azaltzea beharrekoagoa dalako hitz egiten erakustea baino. Gitxitu dituala, halan da bere, eta gero eta gitxiago erabili nahi dituala dino ("Irakurriari", IX). Mailebuen ordez berba barriak sartu edo ez bere kezka adierazten dau, jakitunei aholkua eskatuz (*ibid.*, X).

Euskera garbiko berbok 'edo' bidez, 'eta' bidez edo zuzen-zuzenean sartzen ditu. Adib.: 1816 adilliagaz edo entendimen-

tubagaz, sengarrijac edo sentimenduac. 1807koan bere badira hitz garbi batzuk 'edo' bidez azalduak: 205 goitu, edo pencidu. Behin edo behin jazoten da, baina, 1807koa garbiagoa izatea; ms errucarrija—>Ic 1816 desdichaduba.

Hona hemen hitz garbiago honeen zerrenda bat: ms 129 acinoe chaarra—>Ic 105 eguitade ezaina; ms 209 acienda—>Ic 217 euquija; ms 291 acordau ezindanian—>Ic 272 gogoratu ezina; ms 92 Aita Eternua—> Ic 72 Aita Beticua; ms 296 Ta onegaz acabetañ ditut—>Ic 278 Onegaz amaituten ditut; ms 55 claru daquiz—>Ic ziatz daquiz; ms 42 carguba—>Ic arduria; ms 137 ciartutzat—>Ic 110 ciurtzat; ms 224 clarubago esateco—>Ic 202 arguiruago esateco; ms 209 cleituba—>Ic 217 ondria; ms 193 conpesaubiardogu—>Ic autortu biar dogu; ms 31 costunbre onai—>Ic oitura onetean; ms 297 Cristandadiaren—>Ic Topa-lecuba 31 Cristinautziaren; ms 166 cuidado guztigaz—>Ic ardura osua; ms 216 cuidado eguiten deutsee—>Ic 193 ardura gueijago dauquee; ms 156 zcelan cumplidu biar dieran promesac?—>Ic 128 (...) gorde (...); ms cunplidu biarditube—>Ic 201 cobru emon biar deutsee; ms 182 derrigorrian leez—>Ic 168 nora ezian leguez; ms doloria—>Ic damuba; ms 194 Elexa Ama Santiareni dotriñiari—>Ic (...) eracutsijai; ms 39 desio—>Ic gurari; ms 51 desietan dituzun—>Ic naudituzun; ms 53 desietan davee—>Ic nai leuquee; ms 244 desietan daveen iltiagaz—>Ic 8 opa izatia illtia; ms 224 ume desbergonzauba—>Ic 202 ume lotsa gaistocua; ms 65 destierruban dagozanac—>Ic ervestetubac; ms 181 ta endamas—>Ic 167 onezaz gainera; ms 78 entendimentuba—>Ic 63 adizailia; ms 98 entendimentuba, vorondatia,—>Ic 78 adilaria, edo entendimentuba, ta nailaria, edo borondatia; ms 244 Ez nas espanteetan—>Ic 8 Ezda gauza barrija; ms 228 estudijua, edo opicijua—>Ic 207 opicijua, edo icastia; ms lecinoe—>Ic Icasiquizun; ms 131 mandamentuban—>Ic 106 aguinduban; ms 193 mantenidu—>Ic 178 jandu, edo mantenidu (*jandu* ez dator Azkueren hiztegian); memorija 78—>Ic 63 gomutarrija; ms 181 misterijoric—>Ic 167 mirari altubac; ms 162 mudeetan—>Ic 137 aldatutene; ms 145 necesida-

dia—>Ic 120 preminia; ms 297 Guizonaren noblecia—>Ic Topa-lecuba 31 Guizonaren andi izatia; ms 154 obligacinoia—>Ic egin biarra; ms 46 obliguetan gaitubee—>Ic ecarten gaitubee; ms 111 obreequin eracustenda—>Ic 90 Eguitadiac dira (...) testigubac; ms 241 ocasinoe guichi—>Ic 4 era guichi (baina ms 241 eriac ecarrita—>Ic 4 atajadiac ecarrita); ms 178 oprecimentuba—>Ic 164 esquinija edo oprecimentuba; ms 39 ordenau biardeutsa Jangoicuaren ondriari—>Ic zuzendu biar deutsa...; ms 260 Isilic egon, ta padecidu—>Ic serm. 27 Isilic egon, ta irago (batzuetan); ms 64 vorondate —> Ic opa. Eta abar.

Ez da dana garbitasuna. Erderakadak bere badira bietan: ms 22 amau?=1816; ms 133 Egon zaitez atencinoiagaz=Ic 108; ms 248 desvergonzaubac—>Ic serm. 13 desvergontzaubac; Ic 241 Aren odola luurrac chupau evan.

Zerrendako berbotan ikusi daitekeenez, hitz berezi edo teknikoak garbitzen ditu batez bere. Eta horretarako atzizkiak ustiatzen (hitz bera adierazteko batzuetan desberdinak: *adizailia, adilaria*).

2.10. Hitz teknikoen interesa eta atzizkien ustiatzea

Hitz teknikoen interesak —adibidez justizia arloan— 1807ko eskuizkribuaz jardutean aitatu dogunak, Ic-erako bere balio dau. Jarri daigun zatitxo bat: Ic 124 “Bada zuc eguiten badozu guzurrezco juramentuba, oquertuten dozu juzgu guztia, ta juzgu gueijaren erabaguija” (juzgu=sententzia); Ic 160 “gueure osasuna, edo gueure euquia galduita” (ipar. ukaitza).

Fr. Bartolomek atzizki batzuk garatzen ditu edo haren esañahia zabaltzen dau. Adibidez, ‘egile’ izenen sortzaileak: -*Dari*: ms 63 Andiarria, burubaren eichija—>Ic Andiarria, buru erichija (ik. Azk. *andari* Fr. Bart. aipatuz), Ic 63 gomutarija (oroimena); Ic 78 nailaria, edo vorondatia; Ic 121 Juralari, edo Juramentari; Ic 126 Tratalarijac, salzailiac, ta eroszailiac. -*(t)zai-*le: Ic 63 adizailia, vorondatia, ta gomutarija?; Ic 79 sentizailiac,

edo sentidubac. *-gin* : ms 149 juramentu guin—>Ic 121 Juralari; ms 288 Maoma Erejeguin (id. Ic); Ic 147 Maldecinoguinac; ms 168 pinturaguinen, cazaarijen, josla, eula, ta gorularijen biarrac.

'Objetua'adierazten dabenen izenen sortzaileak: *-garri* 1) Izena, 'objetua' edo 'tresna, baliabidea' adierazten dauana: ms 98 Gorputzari naijac eitia, erregalubac emotia, ondo apaindutia, icusgarrijac beguijai, entzungarrijac belaarrijai, esangarrijac miinai, ...; ms 309a onaco negargarrijac guichiagotan jazocobalira!; Ic 137 beste penagarri bat bajatorcu; Ic 158 Eleisaco neurgarrijen Eracutslaac dinuenez; Ic 199 Eurac (=gurasoak) emon deutscubee, edo escolia, edo opicijua, edo daucagun vitzi garria; Ic 268 Penagarriric andijena da. 2) izenondoa, 'zerbaït eragiten dabena' edo 'zertu daitekeena' adierazten dauana: ms 205 gueure arerijuen Bildurgarrijac; ms 290 juicijua galtceen daveenac—>Ic 272 juicijuaren galdu garrijac; Ic 136 mortala, edo illgarria. *-kizun* : Icasiquizun; Ic 174 pensaquizuna; Ic 183 eguiquizun; Ic 211 contu emonquizun estubac dauquezanac; baina Ic 217 ceimbat ardura quizun daucazan (izena oinarrian dauala, ez aditza); Ic 268 ceuben entzun quizuna. *-guei* : Ic 130 Votuaren gueija.

Baita 'ekintza' adierazten dabeezenak: *-te* aditz izenetakoa (hitz teknikoetan); Ic 207 opicijua, edo icastia. Edo 'tokia': *-tegi* 'multzo': Ic 148 ¿Atertu bagaric (...) esaten dozun bidaio teguija?; Ic 173 Endamas gazte teguija!.

Hitz bereziotakoak alde batera itxita, aditzondo sortzaileak (-ro, -to / -ki), ondorengoa adibideetako hitzetan gaur Markinaldean gordetzen ez diranak: Ic eskaintz. beti zintzoro (...) ta beti garbiro; ms 296 erreztzo; Ic 221 arguiro; gaisqui (benti); *-ka* : burruka (Iparr. bezala, borroka ari dira, ez -kan); Ic 221 zamaica beti jardun bagaric.

Eta aditzak sortzen dabeezan atzikia (-tu, -du): Ic 192 gacheraco goixtartu; Ic 253 guraso zaarra jandu, ta zaintuteco nequia gaiti; Ic serm 25 lotsa gaistotuteco, ta pecatarituteco.

Beraz atzizki horreek zabaltzen ditu, sormen iski bat bere era-kutsiaz.

Beste alde batetik, atzizki preminarik ez dabeen hitzak erabiltzen ditu (nahi ta gaur egun atzizkia jartzeko joera dagoan): Ic 144 gozo onic; Ic 203 ezi gaistoco seme alavai; iraun luze-co...; Ic 206 belauneti belaunera (=belaunalditik b.); Ic 240 Esan dirian sei jazuetan (=jazoera); Ic serm. 29 amai bagaric.

Hitz elkartuak bere baliatzen ditu: Ic 132 Santu eche (egun hainbesteren ahotako 'santutegi' baino egokiagoa); Ic 143 beste arima galduco batzuc...; Ic 241 guizon illtari, 242 guizon illte, guizon illtiaren (Hiriart-Urruty zaharrak bere *gizon-biltze* erabili ohi eban); ms 237 jaatgaucia; jaatbitaartian; Ic 224 echian jazoten dirian (...) isilgauzaac, laatzac ezcutau biar ditubanac.

2.11. Hitz zabalagoen hautua

Ic-ek 1807ko hitz batzuk kentzen ditu edo joerea dau (*acabu, acabaub(a), despeida, despeidengo, gura; libertadia* —hau ideologia arrazoikaitik—). Adib.: ms 36 (eta aurretik bere maiz) acaburaño—>Ic amairaguino; ms 37 mundubaren despeidaraño—>Ic azqueneraguino; ms 37 gura ezdozuna—>Ic naidozuna; ms 39 gura dau—>Ic naidau; ms 37 libertade laarrreguijac—>Ic nasaitasun; ms 44 oneraco, nai gacheraco libertadia—>Ic al izatia; ms guztizcua, ta acabauba da—>Ic guztizcua, ta neurri bagacua da; ms 52 Adisquide acabau baten—>Ic Adisquide oso baten; nahiz, behin edo behin bezala, ms 54 Jaquituriya acabauba=Ic; ms 115 lelengo (...) guero (...), ta despeidengo (...). Egilearen beste erabagi batzuk: ms 68 itzartuta bagagoz bere—>Ic Esnaatuta (...) (zabalagoa dalako?); Ic 194 gaisqui (beti, baita 1807an bere); ms barautsa darijuela—>Ic vitsa darijuela; ms 272 cleituba—>Ic 246 ondria; ms 224 erre-muscada eguitia—>Ic 201 becoqui illuna imintzia.

Bizkaiera zabaleko hitzak dakaz, batzuk Markina eta inguru etan gaur behintzat erabiltzen ez diranak: ms 142 cumplido

bat edola pere, ...

jac; Ic 151 zazpigarren egunian atseen ..., ..

biar deutseenac (atseen e(g)in gehiago erabiltzen dala uste dot); Ic 102 ¡Oh, ce vijotz viguna Jesusarena.

Halau da bere, txoko-hitz (lokalismo) eta forma ugari. Azkuek bere hiztegian B-m(arkina) markaturiko hitz edo forma asko Fr. Bartolomek dakaz bere liburueta. Adib. ms marrux-tuta (Azkue *marruz*; var. de *marroiz*). Karmeldarrak Markina aldeko forma ugari erabili zituan, jakina. Adib. Ic 241 ana (3 aldiz): Abel bere ana errubagia (*ez anata*).

Gero, etimologismo joeratxo bat badagoela esan leike, bai 1807koan eta bai 1816koan, hitz eta adizkietan, adibide hone-tariko batzuk dudakoak izan arren: (?) ms 224 Jangoicuaren—>Ic 201 Jaungoicuaren; (?) ms 133 donga—>Ic 107 deunga; (?) ms 168 aberatstuco davela; ms 194 aguindu eusquegun—>Ic guindu (sic) eutsquegun. (Ic-en (*d)eutsch-* gehienetan); ms 172, 187 berearijaz—>Ic., Olg. beraarijaz (etimologismoagatik ez bada, aitatu OEhn ez datorren forma izango litzateke). Forma kultista gitxi batzuk bere badira, batez bere 1816koan: ms 1807 doctrinia—>Ic doctrinia / doctrinia.

2.12. Bide batez: Fr. Bartolomeren hiztegi aberats eta mintzairra erretorikoaz

Azkuek bere hiztegian Fr. Bartolomeren liburuetatik jaso zi-tuan hitz asko eta asko, karmeldarra egile aitatuinetarikoa iza-nik. Nahiz eta esanahi guztia jasotzen ez dituan, adib. *erabagi* hitzaren bat; Ic 270 Onegaz erabaguiten gara ganadubetati; Ic 131 Votuaren, ta ustiarenean, edo goguaren artian erabagui an-dija dago (=bereizten; bereizkuntza).

Jendearen ahoko esanerak jasotzen ditu; Ic 193 betico can-tia. Esanera edo adierazmolde zuzen eta nonahikoak: *zuzen*

jakin (Iparr. eta Nafar. bezala, orain beti entzuten den *zebatz jakin* baizen egokia edo egokiagoa); ms 102 (2 aldiz) "Pecatu mortalian ildiriala, zucen ez daquiguna gaiti". Beste erakusbu-ru bat: ms 146 Ta Jangoicuaren icenian ezda edo baida esatia, Jangoicua testiguzat ecarrita; edo juramentu eguitia, *guztia bat da* (Ipar. *oro bat da*). Egun gure artean ia beti *berdin da*, gehiegikera eta ezjakintasunez).

Hitz sinonimoetan aberatsa da: adib. Ic serm. 28 bajau (...) idunac; *Curva cervicem* (...). Domau bacenduz, ezi bazenduz; Ic 272-273 gomutau ezin dan edura; (...) erabagui ezin ditu-ban duinara; (...) verba eguin ezin daven tertcijora. Sinonimia ditologikoan: ms 58 zucen, ta artez; ms 58 zucena, ta arteza=Ic. Sinonimia, amplifikazioren oinarria da.

Beraz erretorikaren ikuspegitik aztergarri da hizlari karmel-darra. Ze, *Icasiquizunac* osoa da erretorikoa eta sermoigile bi-kainari dagokion "etorri" eta adierazkortasun handikoa. Eta ez sermoia bakarrik (hau, egileren sermoien eredugarria, nahiz berak 'apaltasun itxurak' egin).

Azterketa erretorikoan alderdi nagusi guztiak aintzat hartu beharko lirateke: argudioen asmatzea (inventio), testua egit-ratzea (sarrera, narratio edo etsenpluak, argumentazioa, bukaea-ra etab.); hitzez janzte eta apaintzea (elocutio) etab. Hirugarten atal honetan sartzen dira, hain zuzen, apaindura figurez gain-e-ra, hizkuntzari dagokiozan kontuak, baita konposizio, hitz ordena, jostura eta estiloari bere (hizkuntza-mailakaz lotuta).

Apaindura figuren artean aitatu daitekez errepikapen figu-rak, paralelismoak (esaldien egituretan etab.), amaiera bardinak (homoteleton) hitzetan, batez bere aditz izeneko inesibo formetan (-*tuten* edo -*duten*, -*ten*, -*etan*). Batzuetan hamar hamaika berbatan: Ic serm. 18, 19. Edo irudi batzuk: Ic 196 (O ceimbat bidar, ...) gurasuac echian seguru dauqueen bildotsa (=alaba), ataijan daguan otsuari ateraten deutsen!; edo Sedecias-ena, Ic 276.

Sermoigilearen jarrera erretorikoari dagokiozan figurak bere ugariak dira, adib. Jainkoaren legeko 2. aginduaren aurkako "izcune chaarrac" (ms 138), zin egite eta inprekazinoak. Honeetan, adibidez, figurak eta egitura gramatikalak lotuta azter daitekez; X-rako: (Ic 122 neure arimaraco alan dana; Ic 122 Jaungoicoraco); -n legez (Ic 108 Jaungoicua daguan leguez; Ic 109 luurra daguan leguez; arguija dacustan leguez); -la (Ic. 109 pausuric eguin ez daguidala, luurrac paltau daguidala; ms 141 beso bijac igartu daguidazala, vengueetan ezpanachaco; edo, Diabrubac eruan naijala, parcatuco neusquijon baño leenago); -ren izenian (Ic 109 Curutziaren izenian); Jangoicua testiguzat iminten dot, etab.

Azkenik, adierazkortasuna lantzen daki. Adibidez, hitza erre-pikatuaz, bizkaierak hain maite dauan legez: ms 191 urtian urtian jaitzat gordeetaco—>Ic 177 urtian urtiango domeequetaco (...); Ic serm. 8 egunian egunian, ta orduban orduban; Ic 6 lecuban lecuban; Ic 116 orduban ordubango juralarijac. Ecandu chaarra artuten davee, verbaan verbaan juramentu eguiteco;

2.13. Aldaketak estiloan eta hitzordenan

Ic-eko testua euskara aldetik gehienean egokiagoa da, gauzak adierazterakoan bizkorragoa, zuzenagoa, zehatzagoa, euskeraz pentatsuagoa. Besteak beste, hitzordena aldaketearen bidez lortzen dau hori. Gainera, perpaus askoz laburragoak dira Ic-ekoak, puntuak eta komak jarrita irakurterrazagoak diralako.

Alferriko hitzak ezabatuz laburtzen eta bizkortzen dau testua. Erakusburu gitxi batzuk: ms 117 Orregaiti chito ascotan inoc ustedaven baño leenago, izango da pecatu mortala caridadiaren paltia—>Ic 94 Caridadiaren paltia da, neure entzula onac, cristinaubeen condenagarria; ms 176 ¿Nortzuc dauqueen mecia entzuteco obligacinoia? ¿Ta celan entzun biardan?—>Ic 162 Nortzuc entzun biar daveen?; ms 210 Errijetaco escandalubac, ocasioiac, (...) eraotzi biarditubenac Juezac dira—>Ic 218 Juezac dira, escandalubac (...); ms 277 Ondasunac dira

beste gauza batzuc, asco estimeetan dirianac—>Ic 247 Ondasunac bere estimetan dira munduban.

Zuzenago: ms 32 guizacume guztijac—>Ic guizon, eta emacume guztiak. Euskaraz pentsauago: ms 145-146 Gauzia pirme sinistuco badogu—>Ic 120 sinistuco badeutsagu duda bagaric.

Aditza aurreratuaz bizkortzen dau testua: ms 59 Ondasunac senduac domeetan ditubee, altubac beeratuten ditubee,...—> Ic Ondasunac domeetan ditubee senduac (eta holako 5-6 esaldi).

Hitzordena errazagoa (ez beti jatorragoa): ms 289 Guizon ordijac ez cer eguin daven daqui, ez cer eguiten daven, ez cer esatendaven—>Ic 270 Ordijac, ez cer eguiten daven, ez cer esaten daven, ez daqui. Ez nor dan, ez cataraco dan daqui.

Bestenaz, hitzordena oso librea da, bai ms bai Ic-en.

Perpaus laburrrak dira Fr. Bartolomeren liburuetaikoak (Ic eta Olg.), askoz laburragoak 1807koak baino. Puntuak jarri eta mozten ditu esaldiak. Edo bi puntuak jartzen ditu, puntu eta komaren ordez. Eta komak, behar diranean jarri ohi ditu: ms 217 Yntencinoe chaarric euquico ezevan Semiari gach eguiteco Zenobio Santubac dinuan Amac; umiac ura escatueutsan amari, ta amac purijaz ura esquinita, esan eutsan umiari: *autsa eraic diabrubia*. Ta bertati sartu zan diabrubia umiaren gorputzian—>Ic 194 (...) ura escatu eutsanian amari. Amac purijaz ura esquinita, esan eutsan umiari. *Autsa, edaic diabrubia*.

Fr. Bartolomeren liburuetako euskara kokatuz

Fr. Bartolome sermoigileak 1816an barriro itaundu eutsan bere buruari zein ete zan euskara egokiena kristau dotrina liburutik irakasteko eta jendaurrean irakurteko. Bizkai aldeko eleiztarrentzat batez bere, baina Gipuzkoa aldekoei bere begiratuta (Nafarroakoei bere bai?).

Berak ondoen ekiana bere amagandikoa zan, inondik bere, eta Markina aldekoa, jendearen ahokoa. Hori hartzen dau oi-

narrian, eta gauzak azaltzeko modua bere herri estilokoa da. Dotrinearen azalpenari dagokionez, hizkuntza maila goratzen dau, eta hitzaldia apaintzen. Baino 1807an bere hauxe berau egin eban. 1816an, ostera, euskal liburuak argitaratzeko eta zabaltzeko premina ez ezik aukera egoan. Euskararen aldeko giroa hobea zan, alde batetik; eta, bestetik, Mendiburu, Kardaberaz, Mogel, Añibarro eta Agirreren liburuak euren bidetxoa egin eben, beste idazle batzuk bere bideginen ebzan...

Honek liburuetako euskara ahalik eta zabalena eskatzen eban, gainera garbiagoa, maila goragoko. Baziran liburu eredugarriak eta euskara idatzia finkatuaz joian. Eta bide horretatik jo eban Fr. Bartolomek. Gainera oso hurrean eta estimazino handitan eban Mogel, eta honen liburuetatik bere ikasi eban idazten. Nahi ta bide honek baeukazan arriskuak, liburuko euskara irakurri eta ebagieran, esaterako.

Xabier Altzibar